
Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Konferencija

„Obrazovanje povratnika i zajednica
Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i
rešenja“

Opšti izveštaj

Klemen Miklavič

Priština, 2 – 3 april 2014

Opšti izveštaj

Pripremio: Klemen Miklavič

Uvod u konferenciju

Konferencija pod nazivom „Obrazovanje povratnika i zajednica Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i rešenja“ bila je sastavni deo većeg projekta i predstavljala je važan kamen temeljac u toku realizacije projekta. Glavni cilj projekta je da se obezbedi veća društvena kohezija i poverenje među zajednicama i da se promoviše društveno-ekonomski razvoj ugroženih povratnika i zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu.* Cilj projekta je pružanje podrške aktivnim merama koje se preduzimaju u pravcu integracije i inkluzije ovih zajednica u obrazovni sistem, a posebno u školovanje. Ovaj projekat podržan je profesionalnom ekspertizom, finansiranjem i političkim instrumentima Saveta Evrope u saradnji sa Evropskom Unijom. Naponi su usmereni ka jednom od najvećih političkih prioriteta u tekućem procesu društveno-ekonomske rekonstrukcije i izgradnje institucija u post-konfliktnom Kosovu.

Sadašnji projekat podržava i odgovara na obrazovne potrebe tri kategorije direktnih korisnika:

- 1) Zajednice Roma, Aškalija i Egipćana
- 2) Prisilne povratnike iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana
- 3) Prisilne povratnike iz drugih zajednica

Projekat se fokusira na kvalitetno obrazovanje, društvenu integraciju i lični razvoj pomenutih korisnika. Projekat ima za cilj izgradnju lokalnog institucionalnog kapaciteta kroz direktno učešće kosovskih vlasti u svojim aktivnostima, koji ima za cilj:

- Pristup u formalno obrazovanje i redovno pohađanje nastave zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i prisilnih povratnika;
- Integraciju principa inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja u školske politike;
- Integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i prisilnih povratnika u lokalnu zajednicu i efikasne lokalne mreže socijalne podrške;

*Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa SBUN 1244 i mišljenjem Međunarodnog Suda Pravde o Deklaraciji nezavisnosti Kosova.

- Za romsku decu: priznavanje romskog jezika u školama i promocija romskog jezika kao prava i sredstva za izgradnju pozitivnog kulturnog identiteta za romsku decu.

Konferencija: program i učešće

Konferencija je održana 2-3. aprila 2014. godine u Prištini. Prvog dana događaju je prisustvovalo u proseku 220 učesnika, dok je drugog dana bilo prisutno više od 120 učesnika. Prisutno je bilo i dosta učesnika kako iz centralnih vlasti tako i lokalnih samouprava. Oko 25 državnih službenika i političkih zvaničnika je bilo iz centralne vlasti, uglavnom predstavnika Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT) i Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP). Takođe, bilo je prisutno i 20 predstavnika iz Odeljenja za obrazovanje i Kancelarija za zajednice iz raznih opština. Veliki broj učesnika iz redova nadležnih državnih organa sa svih nivoa i sveobuhvatnost ispunili su osnovni uslov da ovaj događaj bude uspešan.

Značajan nivo interesovanja i posvećenost ovom pitanju je takođe pokazalo i civilno društvo. Lokalne i međunarodne NVO sa sedištem na Kosovu uzele su značajno učešće u ovom događaju. Iako predstavnici svih organizacija i inicijativa nisu održali govor, oni su aktivno učestvovali u plenarnim diskusijama i radionicama, često izražavajući svoju zabrinutost na prilično direktan način i time znatno obogatili diskusije. Posebno zanimljiva je bila grupa takozvanih *posrednika*, pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, koji i sami pohađaju školu ili su nedavno diplomirali i trenutno pomažu deci iz svojih zajednica da se integrišu u obrazovni sistem. Raznolikosti plenuma su takođe doprineli brojni učesnici iz drugih institucija, kao što su ambasade i akademija.

Konferencija je imala odjeka i u medijima. TV stanice i jedan broj opštih i specijalizovanih novinara pratio je događaj. Medijska pokrivenost je proširila domet konferencije i van interesnih grupa, do šire javnosti Kosova.

Program konferencije se sastojao od uvodnih govora visokih političkih predstavnika, a potom su usledila ključna obraćanja raznih uvažениh stručnjaka iz oblasti manjina, romske zajednice, inter-kulturalne politike i obrazovanja. Govore su takođe držali i predstavnici centralnih i lokalnih vlasti, koji su nadležni za povratnike, zajednice i politike integracija. Nakon govora, dat je prostor svim učesnicima za opštu diskusiju. Drugog dana, diskusije su organizovane u tri paralelne sesije, od kojih se svaka fokusirala na određenu temu. Tri zasebna izveštaja su pripremljena na kraju svake sesije, i bili su predstavljeni i predmet diskusije na plenarnoj sesiji koja je usledila. Druga sesija je bila posvećena dokumentarnom filmu o životu dva romska povratnika na Kosovu. Film je predstavljen od strane samog autora, g-din **Sami Mustafa**. Konferenciju je zvanično zatvorio Generalni izvestilac na kraju plenarne rasprave. Oba dana su bila obogaćena umetničkim programom, sa jakom lokalnom folklornom notom.

Uvodne napomene i pozdravni govori

Konferenciju su svojim prisustvom počastvovali visoki predstavnici vlade i međunarodne zajednice. Dva ministra, jedan zamenik ministra i dva šefa međunarodnih institucija uključeni u projekat, počastvovali su svojim prisustvom i govorom na otvaranju konferencije. Ministar obrazovanja, nauke i tehnologije, **g-din Ramë Buja**, je naglasio značaj vrednosti jednakosti i različitosti za politike Kosova i značaj inkluzivnog obrazovanja, posebno za grupe koje nisu u potpunosti bile uključene u prošlosti. Ministar unutrašnjih poslova, **g-din Bajram Rexhepi**, je istakao obavezu Vlade da se brine o povratnicima i značaj koordinacije ministara u ovim naporima. On je takođe pomenuo problem ekonomskih motiva za emigraciju i visoke stope nezaposlenosti na Kosovu, koji je izazov za sve ljude koji žive na Kosovu, ne samo za povratnike. G-din Rexhepi je takođe istakao i izazov za integraciju vezano za činjenicu da pripadnici ove tri zajednice obično ne govore albanski jezik. **G-din Husnija Bešković**, zamenik ministra za zajednice i povratak je istakao neophodnost da se obezbedi pristup osnovnim pravima, pre svega na *dom, obrazovanje, zdravlje i pristup tržištu rada*. **G-din Gëzim Kasapolli**, zamenik ministra za Evropske integracije, je istakao rad njegovog tima u oceni stepena implementacije strategije integracije. On je takođe ukazao na poseban problem napuštanja škole od strane devojčica, zbog ranih brakova. Šef Kancelarije EU na Kosovu, **g-din Samuel Žbogar**, je podsetio prisutne o tragičnim sudbinama porodica i pojedinaca, od kojih su neki integrisani, ali i re-integrisanih. On je takođe predvideo da „[...] će biti sve više povratnika, jer se Kosovo postepeno normalizuje“. **G-din Tim Cartwright**, šef Kancelarije Saveta Evrope u Prištini, govorio je o kulturi zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i o potrebi za izgradnju poštovanja za ove kulture.

Obrazovanje kao ključna institucija modernih evropskih društava

Ključni deo konferencije odnosio se na obrazovanje, koje zaista zauzima centralni položaj u evropskim društvima, i ulogu istog u unapređenju demokratije, ljudskih prava i interkulturalnog dijaloga. Ovu ideaciju visokog obrazovanja sintetizovao je **g-din Sjur Bergan** koristeći citat iz knjige „*El sueno chileno*“ - Čileanski san – koju je napisao sociolog Eugenio Tironi: *odgovor na pitanje „kakvo obrazovanje nam treba?“ leži u odgovoru na pitanje „kakvo društvo želimo?“* Osim što predstavlja centralnu vrednost naše civilizacije i smatra se ljudskim pravom, obrazovanje je takođe od suštinskog značaja za prosperitet modernih društava. U modernim javnim diskursima širom Evrope često se pominje ekonomski potencijal obrazovanih i obučanih ljudi. Međutim, upravo je u situacijama post-konflikta širok spektar funkcionalnih institucija od presudnog značaja za normalizaciju stanja. Napredak i institucionalna stabilizacija su posebno važne u oblastima gde tenzije i mržnje još uvek nisu u potpunosti prevaziđene. Na taj način je obrazovanje isprepletano sa društvenom dinamikom kroz celu javnu sferu, ne samo u pogledu privrednog rasta. Što se tiče takve široke perspektive, g-din Sjur Bergan podsetio je plenum da obrazovanje ima nekoliko ciljeva u društvu, navodeći četiri glavna koja se nalaze u Preporuci Saveta Evrope o javnoj odgovornosti za visoko obrazovanje i istraživački rad: priprema za održivo zapošljavanje; priprema za život kao aktivnih građana u demokratskom društvu; lični

razvoj; razvoj i održavanje, kroz nastavu, učenje i istraživanje široke, napredne baze¹ znanja.

G-đa Zoga Çeta iz Ministarstva za evropske integracije postavila je obrazovanje u centar integracionih napora. Njen govor postavlja obrazovanje kao vrednost i najznačajniju instituciju u unapređenju društva. **G-din Alush Istogu** iz Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije je usledio sa sličnim obrazovno-orijentisanim diskursom, osvrćući se takođe na administrativne procedure nakon povratka i značaj jezika u tranziciji ka lokalnom obrazovanju. Obrazovanje i jezik bili su glavni fokus većine predstavnika Ministarstava Kosova.

Diskusija u plenumu usredsredila se na obrazovanje kao ključnu instituciju kosovskog društva i ljudskih prava i zaštite manjina, kao prioritet političkog i društvenog napora na svim nivoima vlasti i javnog života. Takva osnovna ideja je jasno izneta tokom konferencije od strane govornika u diskusijama na plenumu.

Manjinske zajednice kao pitanja bez granica

Nekoliko govornika predstavilo je pitanje Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu kao sastavni deo neprekidnih napora širom Evrope da se prizna (prethodna) migraciona priroda Roma i ostalih manjinskih zajednica kao deo njihove kulture. Govornici koji su bili kritičniji istakli su ozbiljne izazove sa kojima se evropske zemlje i društva suočavaju kada se govori o zajednici Roma:

Diskriminacija preovlađuje u većini sfera javnog života: obrazovanju, tržištu rada, zdravstvenoj službi i stanovanju. Što se tiče obrazovanja, segregaciono školovanje i naročito sramna praksa slanja dece u specijalne škole za lica sa invaliditetom i dalje preovlađuju. [...] I dalje postoji nasilje nad Romima, i čini se da je govor mržnje nad Romima u porastu, naročito u Zapadnoj Evropi, gde društva i politike izgleda nisu u stanju da se suoče sa činjenicom da Romi koriste njihovu slobodu kretanja (iz govora koji je održao g-din Stephan Mueller).

Prema tome, napori vlasti na Kosovu i civilnog društva, su samo jedan deo mozaika među sličnim inicijativama širom Evrope. Baviti se pitanjima Roma i ostalih manjinskih zajednica na Kosovu nije više ili manje potrebno nego negde drugde. Dok su te brige, problemi i izazovi veoma slični i drugde u Evropi, specifičnost post-konfliktnih društva kao što je Kosovo čine pitanja povratnika prvenstveno uporedivim sa drugim zemljama u regionu Zapadnog Balkana.

Što se tiče regiona Zapadnog Balkana, može se reći da je intenzitet rada na integraciji zajednica Roma, Aškalija i Egipćana bio među najnaprednijim i uspešnijim. Napor je vidljiv u mnogim dostignućima, kao što su na primer: *centri za učenje, dodatna nastava itd.* **G-din Muhamet Arifi** počeo je svoj govor sa pozitivnim komentarem o položaju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu u odnosu na situaciju od pre osam godina. On je istakao glavna dostignuća i

¹Preporuka Saveta ministara/Preporuka (2007) 6 o javnoj odgovornosti za visoko obrazovanje i istraživački rad;

informisao je plenum o tekućim projektima u toj oblasti. Istakao je značajnu ulogu civilnog društva i naglasio potrebu za daljom finansijskom podrškom u projektima koji se odnose na ove tri zajednice.

Post-konfliktno nasleđe i pomirenje

G-din Stephan Mueller se osvrnuo na post-konfliktne tenzije između većine i tri zajednice kao jedan od osnovnih izazova. Savezništva i mržnje su još uvek ukorenjene kod većine i kod zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Tenzije koje potiču iz potisnutih i/ili nerešenih pitanja u bliskoj prošlosti rezultiraju negativnim javnim diskursima koji su se odvijali tokom post-konfliktnog perioda. U svom govoru, g-din Mueller je naglasio da svaki zločin treba istražiti na pravi način. Međutim, uključenost pojedinaca iz ovih zajednica u ratnim zločinima ne može se smatrati kao osnova za kolektivnu krivicu.

U ranim posledicama konflikta postojao je visok rizik da povratnici dožive neprijateljstvo zbog ozlojeđenosti koja je još uvek bila prisutna među većinskim stanovništvom. Zbog toga je veliki deo povratka odložen, što je na kraju dovelo do dodatnih teškoća za vraćanje pojedinaca i porodica. G-din Mueller je naveo sledeće poteškoće izazvane produženim periodom emigracije:

- Odmah posle konflikta, više finansijskih sredstava je bilo dostupno povratnicima za rekonstrukciju nego u poslednjih nekoliko godina.
- U mnogim mestima, njihova imovina ili lokacija gde su živeli pre proterivanja su zauzeti i povratak u njihove domove je bio onemogućen ili otežan.
- U poslednjih nekoliko godina, stroža pravila se primenjuju na kasne povratnike. Primera radi, povratak prava vlasništva nad nekretninama postao je komplikovaniji nego odmah nakon konflikta.
- Sve tri zajednice su nedovoljno zastupljene na nivou vlade i državne službe.

Pored toga, prema mišljenju nekih učesnika, činjenica da su deca Roma, Aškalija i Egipćana (posebno romska deca) upisana u paralelni školski sistem Srbije predstavlja element koji ometa proces pomirenja i stavlja ovu zajednicu van domašaja kosovskih institucija i time produžava međusobno nepoverenje između većine i pripadnika manjinskih zajednica.

Motivi za emigraciju i kontroverzija prisilnog povratka

Pitanje emigracije tri zajednice je snažno povezano sa opštim trendom emigracije sa Kosova, koji je, opet, u visokoj korelaciji sa nepovoljnom ekonomskom perspektivom na Kosovu. Predstavnici vlasti Kosova su podsetili plenum na ekonomske razloge kao često glavni uzrok pripadnika ove tri zajednice da odu sa Kosova. Isto tumačenje se više puta pojavilo tokom diskusije od strane govornika i plenuma.

Povratak je blisko povezan sa ekonomskim uslovima i socio-ekonomskim položajem vraćenih pojedinaca. Neki učesnici i govornici su tvrdili da se procena situacije na

Kosovu kao stabilne ne treba smatrati dovoljnom da se ljudi vrate u zemlju. Ekonomska perspektiva povratnika je od presudnog značaja za njihovu uspešnu reintegraciju. Takođe, početni period posle povratka je posebno osetljiv. Prema mišljenju nekih govornika i učesnika u diskusiji, podrška državnih organa treba da bude brza i debirokratizovana. Poteškoće u zapošljavanju bile su često eufemizam za ekonomske izazove Roma, Aškalija i Egipćana. Možda obrazovanje i mogućnost zapošljavanja treba tretirati kao isprepleten izazov.

Ne manje važno, migracija bilo koje vrste je traumatično iskustvo u smislu društvenog života pojedinaca. **Dr. Calin Rus** je podsetio plenum da je premeštanje iz jedne sredine u drugu traumatično iskustvo čak i za decu iz bogatih porodica koja odlaze zbog posla, a kamoli za ljude sa ekonomskim izazovima koji odlaze u sredine sa još težim uslovima. Iskustva migracije obično karakterišu tužne priče, strahovi i uslovi puni izazova. Povratak u manje povoljne uslove neminovno izaziva tendenciju za ponovno emigriranje. **G-din Stephan Mueller** je istakao da povratnici često ponovo napuštaju Kosovo, ili za Srbiju (romske zajednice) ili Zapadnu Evropu, jer ne vide šansu za isti kvalitet života na Kosovu. Vlada Kosova i društvo, s druge strane, ne bi trebalo da odustanu, treba da rade na tome da im pruže jednake mogućnosti u granicama mogućnosti i raspoloživih resursa.

Kako navodi Dr. Rus, prisilna repatrijacija je izuzetno osetljiva i neizvestna praksa. On je naveo da: „*Treba snažno ohrabriti ljude da se vrate i da bi uslovi na Kosovu trebalo da to omoguće, ali prisilna repatrijacija verovatno neće uspeti*“. Ovaj stav takođe zadire u glavne dileme zemalja domaćina velikih izbegličkih zajednica. Takve mere i prakse organa zemalja domaćina su često politički neizbežne, ali ovaj komentar predstavlja argument koji zahteva više opreza kada je u pitanju prisilna repatrijacija. Zbog toga je bolje razumevanje efekata repatrijacije pogođenih društvenih grupa neophodno u zemljama repatrijacije.

Društvena integracija, ekonomski opstanak, i nezaposlenost

Iako su diskusije u toku konferencije bile usmerene ka obrazovanju kao ključnoj instituciji za oblikovanje društva, nekoliko govornika i mnogo učesnika je neprestano ukazivalo na ekonomsku situaciju Roma, Aškalija i Egipćana u celini, kao i svih povratnika po njihovom povratku. Prema mnogim učesnicima u diskusiji, u teoriji, integracija Roma, Aškalija i Egipćana u domaći društveni i ekonomski život razlikuje se od svakodnevne realnosti. Čak i kada se ljudi zaista trude da nađu posao i opstanu svojim sopstvenim naporima, oni se suočavaju sa nedostatkom mogućnosti i podrške, što zauzvrat čini njihovu integraciju nemogućom. Pored toga, neki članovi iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana su istakli da nisu proporcionalno zastupljeni ni u državnoj službi.

Diskusija o ekonomskim mogućnostima ukazala je na neku vrstu napetosti. Tvrdnja o nedostatku mogućnosti za zapošljavanje za sve tri zajednice i povratnike izazvala je reakcije. Jedan deo prisutnih je objasnio da ove društvene grupe nisu jedine koje se suočavaju sa nezaposlenošću. Kako su naveli, celo kosovsko društvo se suočava sa teškoćama, kao što su nedostatak radnih mesta i slab ekonomski oporavak. Po njima, često potražnja za ekonomskim mogućnostima u ime manjinskih zajednica

nepravедno zanemaruje celokupnu situaciju u zemlji, u kojoj se sve društvene grupe osećaju bespomoćno u pogledu mogućnosti zapošljavanja i ekonomskog prosperiteta.

Kulture Roma, Aškalija i Egipćana

Romski stručnjaci su naglasili važnost *kulture Roma, Aškalija i Egipćana*. **Prof. Ljatif Demir** je istakao da uobičajena percepcija u javnosti u mnogim mestima širom Evrope prikazuje romsku zajednicu kao izazov, dugo zanemarivan problem, društveno pitanje, i ponekad kao ljude sa „posebnim potrebama“. Prema prof. Demiru, tri zajednice bi trebalo da umesto toga budu priznate i shvaćene kao zajednice sa kulturom koja živi i diše. On je istakao da „*jezik i kultura Roma, Aškalija i Egipćana žive kao bilo koji drugi jezik i kultura u Evropi. Oni pripadaju evropskom kulturnom nasleđu i, shodno tome, i kulturnom nasleđu Kosova*“. Promovisanje kulture Roma, Aškalija i Egipćana može poslužiti kao sredstvo za prevazilaženje stereotipa i posledične marginalizacije. Način na koji su ove kulture predstavljene je veoma važan. Trenutno, takvo predstavljanje često mistifikuje ove zajednice, i na taj način jača stereotipe i predrasude prema njenim članovima, umesto da ih oslabi.

Prof. Demir je takođe podržao ideju proširenja romskog jezika kao standardizovanog jezika u školama u regionu. Po njegovom mišljenju, ovaj jezik se ne razlikuje značajno širom Balkana. Prema Prof. Demiru, dosledna politika je od suštinskog značaja u uvođenju kako jezika tako i kulture u nastavne programe. Pored toga, strateški i dugoročno orijentisan razvoj profesionalnih kapaciteta u zajednicama je neophodan za sprovođenje predloženih politika.

Pitanje jezika je takođe ključno u unapređivanju integracije. **G-din. Alush Istogu** iz Ministarstva obrazovanja smatra izazov jezika kao funkcionalnu prepreku efikasnoj praksi integracija. Prema njegovim rečima, Romi, Aškalije i Egipćani se upisuju u škole bez ikakvog prethodnog znanja jezika većine, što ih stavlja u nepovoljan položaj.

Dr. Adrian Marsh je usmerio svoju prezentaciju na konceptualni nivo. On je govorio o mnogobrojnim identitetima i istoriji porekla. Dr Marsh i prof. Demir istakli su neophodnost prelaska na pravac promocije kulture Roma, Aškalija i Egipćana u sadržaju obrazovanja, čineći je sastavnim delom redovnog školskog programa obaveznog za sve zajednice, uključujući i većinsku. Prof. Demir je naglasio: „*nemojte se plašiti romskog jezika u osnovnoj školi i ne opterećujte decu sa albanskim jezikom. Ona će ga naučiti postepeno dok napreduju u školovanju*“. Kao podrška ovom argumentu, jedan od učesnika je izjavio da „*obrazovanje ne treba da indoktrinira decu, nego da ih stimuliše*“.

Takva izjava je naročito relevantna u slučaju društva na Kosovu, gde je raznolikost etničkih struktura i identiteta izuzetno heterogena. Dr. Marsh smatra da je priznavanje različitih identiteta i jezičkih razlika veoma važno, zajedno sa promocijom različitosti u zvaničnim uređenjima kao što su školski sistem i nastavni programi. Njegov govor je skrenuo pažnju na razlike između tri glavne grupe o kojima se govorilo tokom konferencije:

[...] „tri glavne zajednice bi izabrale različita gledišta koja se tiču istorije, tradicije, vere, modela braka, rituala oko rođenja, smrti i žalosti, kako bi se naglasila njihova prepoznatljivost u odnosu na druge. Ovi kulturni „granični markeri“ su važni i moraju se poštovati kako bi se priznala prava grupa i pojedinaca na poistovećivanje, da odluče za sebe o osnovnim pitanjima pripadnosti“.

U poruci poslatoj organizatorima posle konferencije, Dr. Marsh je ponovio neophodnost korišćenja jezika manjine u školi kao odvojenog od jezika većine, oslanjajući se na svoje istraživačke projekte i naučno iskustvo. Time je usaglasio svoje mišljenje sa prof. Demirom, koji je pozvao na standardizovanje romskog jezika na širem području Balkanskog poluostrva. Dr Marsh je preporučio sledeće:

"Priznavanje „maternjeg jezika“ dece kao sredstva za uvođenje standardnih verzija njihovog jezika i jezika većine (albanskog ili srpskog) nudi nastavnicima i zajednicama mogućnosti da se, u ranim godinama, bolje pripreme za osnovno obrazovanje i izgrade neophodne veštine potrebne za učenje u budućnosti".

Integracija ne predstavlja asimilaciju

Želja da se manjinsko stanovništvo integriše u redovni školski sistem i druge institucionalne mehanizme dovodi do pitanja opasnosti prelaska iz integracije na asimilaciju. Asimilacija se odavno doživljava kao pretnja opstanku malih kulturalnih formacija i manjinskih jezika, kao deo dileme u uvođenju mera za integraciju romske zajednice širom Evrope. Drugim rečima, glavno pitanje u ovom kontekstu bilo bi kako da se obezbedi prosperitet Roma, Aškalija i Egipćana bez asimilacije u većinu. Ovo poslednje bi ugrozilo njihovu kulturu i jezik.

Međutim, kada govorimo o obrazovanju, ovo pitanje postaje posebno osetljivo. Obrazovanje se uglavnom smatra kao institucija koja teži da reprodukuje dominantnu kulturu i na taj način može da ugrozi jedinstvenost slabijih i marginalizovanih grupa. Dva eksperta za romski jezik su predložila da se zajednice Roma, Aškalija i Egipćana u potpunosti konceptualizuju kao kulturni entitet, uključujući promenu nastavnih programa u redovnim školama. Kao što je već pomenuto, njihovo rešenje bi bilo da se kulture Roma, Aškalija i Egipćana uvede u školske programe kao deo kulturnog nasleđa. Kao što je ranije pomenuto, u zemljama jugoistočne Evrope standardizovani romski jezik može se uvesti kao nastavni jezik tokom predškolskog i osnovnog obrazovanja. „Glavni izazov za budućnost je uspeh u promociji romskog jezika i romske kulture u redovnim školama“, naveli su stručnjaci podržavajući integraciju romskog jezika i kulture u školske programe.

Proces suprotan asimilaciji, kojeg se jednako plaše panelisti, govornici i plenum je „getoizacija“. U diskusijama se istaklo jasno i konačno mišljenje da segregacija Roma, Aškalija i Egipćana nije pravo rešenje. Segregacija i tretiranje manjinskih zajednica kao „osoba sa posebnim potrebama“ samo produbljuje podelu između manjine i većine. Članovi ove tri zajednice su često povezani sa socijalnim problemima, delinkventnim ponašanjem, i ostalim postupcima koje često pronalazimo

u lošije smeštenim društvenim grupama. To se prema Dr. Demiru, može prikazati u javnom diskursu i percepciji. Ipak, predstavnici lokalnih vlasti Kosova su posebno naglasili odbijanje politike koja tretira manjinske zajednice kao grupu sa posebnim potrebama.

Sukob vrednosti povratnika

G-din Stephan Mueller je skrenuo pažnju učesnika konferencije na sukob vrednosti emigranata po njihovom povratku, naročito mladih, koji su možda emigrirali u ranom detinjstvu ili tokom mladosti. On je istakao izazove sa kojima se ovi mladi suočavaju:

„Povratnici iz Zapadne Evrope se često vraćaju sa sistemom vrednosti, stavovima i kulturološkim razumevanjem koji se razlikuje od onog koji preovlađuje u mestu povratka. Mladi, posebno devojčice koje su odrasle u Zapadnoj Evropi, su iznenada suočeni sa kulturom i stilom života koji karakterišu očekivanja na koje oni nisu navikli i koje ne mogu da ispune. Oni imaju drugačija očekivanja od vlasti i društva i druga očekivanja o funkcionisanju javnog života“.

Dokumentarni film koji je prikazan drugog dana konferencije ukazao je na teškoće i zabrinutost nakon povratka. Autor je pratio dva nasumično odabrana prisilna povratnika i potom je opisao njihovo iskustvo. On je istakao uočene teškoće sa kojima se ovi ljudi suočavaju nakon povratka. Diskusija je ukazala na neophodnost podizanja svesti među organima evropskih zemalja koje šalju ove ljude nazad u zemlju porekla, bez obzira na moguće rizike i teškoće na koje mogu naići po povratku. Prema tome, razmatranje slučajeva povratnika na individualnom nivou se može preporučiti kao rešenje problema sukoba vrednosti povratnika.

Roditelji, nastavnici, centri za učenje i lokalne vlasti

Povezanost između škole i kuće pomenuta je u nekoliko navrata iz različitih tačaka gledišta. Učesnici u diskusiji su ukazali na brojne napore posvećene do sada kako bi se premostio jaz između ova dva sveta. Saradnja i koordinacija između zainteresovanih strana naglašena je kao osnovni uslov za dalje postupanje, pogotovo u jednoj od paralelnih sesija sa fokusom na ovu temu. *Posrednici i centri za učenje* (projekti posvećeni za pomoć deci Roma, Aškalija i Egipćana) priznati su kao pozitivan doprinos jačanju mostova između škola i tri zajednice.

Prema **Dr. Calin Rus**, izuzetno je važno obratiti pažnju na nastavnike i direktore škola, koji imaju važnu ulogu u procesu integracije. Ključno pitanje u pogledu učesnika sistema je kako ih motivisati i podržati da preduzmu aktivnosti. Dr. Rus je predložio razvijanje jasnih, usklađenih i transparentnih politika u školama, uz podršku lokalnih vlasti i Ministarstva obrazovanja. Nastavnici moraju biti obučeni u timovima, kako bi se pravilno podigla njihova svest o uticaju koji oni mogu imati. Takođe, moraju se obezbediti pedagoški resursi i moraju se uvesti inovativni pristupi da bi se olakšao i unapredio njihov rad. Takve obuke moraju se smatrati kao prilika za razmišljanje, razmenu i umrežavanje.

Centri za učenje su bili predmet diskusije nekoliko puta. Čini se su prihvaćeni kao dobra ideja. Međutim, treba ih i dalje razvijati. Nekoliko učesnika dovelo je u pitanje održivost centara učenja i kontinuitet njihovog rada. Takođe je preporučeno da se centri učenja smeste u prostorije samih škola, umesto na drugim mestima u gradu. Tokom radionica, učesnici su prepoznali potrebu da se poveća kapacitet centara i podstakne njihovo posredovanje između škole i doma, praćenje prisustva učenika i borba protiv napuštanja škole.

Posrednici su pokazali da su terenski aktivisti, koji imaju jedinstven uvid kako sveta obrazovanja tako i domova tri zajednica. Pošto i sami pripadaju zajednicama Roma, Aškalija ili Egipćana, lako su mogli da pristupe i dobiju poverenje porodica i dece. S druge strane, posrednici pohađaju viši stepen obrazovanja ili su nedavno diplomirali. Pored toga što imaju ogroman potencijal da deluju na mikro nivou i tu poboljšaju stvari, oni takođe imaju najtačniji uvid u svakodnevna pitanja i izazove tri zajednice. Zato se oni mogu angažovati kao sredstvo za dobijanje povratnih informacija, na taj način obezbeđujući informacije za politike, programe i druge aktivnosti u podršci integraciji. Suvišno je reći da je visok stepen razumevanja stvarnosti među ljudima iz ovih zajednica, njihovih problema, strahova, praksi, uverenja, briga, normi, vrednosti, tradicije, itd. od suštinskog značaja za razvoj zdravih i efikasnih politika. G-din Muhamet Arifi pomenuo je u svom govoru da je značajan broj moderatora i predstavnika organizacije NVO *Balkan Sunflowers Kosova*, inicijatora ovog programa, prisustvovao konferenciji. Posrednici su takođe bili naročito aktivni tokom diskusija plenuma.

Integracija devojaka i žena

U nekoliko navrata sagovornici plenuma su pokrenuli pitanje ugroženih devojaka iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Oni su tvrdili da porodice nekad nerado šalju devojke u škole, posebno u dalje stepene obrazovanja. Rodna pitanja takođe su identifikovana u odnosu na druga pitanja koja nisu nužno povezana sa obrazovanjem. Da bi se odgovorilo na izazove sa kojima se susreću devojke i mlade žene iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, preporučeno je da im se ponudi dodatna podrška kroz izgradnju samopouzdanja, što će, opet, olakšati njihov upis i nastavak školovanja. Predlozi sa radionice br. tri („Uloga kulture i jezika u daljem uključivanju povratnika u obrazovni sistem Kosova“), u kojoj je ta ideja predstavljena, bili su da se napredak postigne kroz van-nastavne aktivnosti, koristeći dokazano iskustvo žena iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i njihove mreže. Ove aktivnosti treba dalje razvijati tamo gde one već postoje i uvesti ih gde ne postoje.

Doseljenici (povratnici) kao protagonisti

Pogled na kulturu manjinskih zajednica u pogledu nastavnih programa i obrazovnog iskustva za sve učenike i studente je takođe povezan sa idejom dece imigranata (povratnika) kao protagonista obrazovnog procesa. Dobro prihvaćena studija slučaja iz Nemačke ilustruje pomeranje paradigme prema pristupima integracije. **Dr. Ulrike Wolff-Jontofsohn** predstavila je iskustvo integracije dece imigranata u Berlinu. U gradskim školama u Berlinu, gde većina dece ima migraciono poreklo, uključujući visok procenat romske dece iz jugoistočne Evrope, učinjeni su napori da se razmotre

potrebe dece romskih izbeglica u nemačkim školama. U školama je realizovan projekat pod nazivom *Časovi dobrodošlice* za novopridošlu decu imigrante koja uopšte nisu znala nemački jezik. Projektne aktivnosti uzimaju u obzir potrebu za razvojem u učionici i socijalnim učenjem, a takođe uzimaju u obzir i potrebu da se premosti praznina između roditelja i škole. Njihova neprestana i bliska saradnja sa romskim posrednicima i pripadnicima romske zajednice poboljšava nivo pohađanja škole i uspeh. Prve analize projekta pokazale su da su nastavnici i rukovodstvo škole skloni da steknu dublje razumevanje izazova u obrazovanju Roma, kao i da pokušavaju da prevaziđu organizacione i psihološke prepreke koje mogu ometati proces integracije dece ovih manjinskih zajednica. Projekat je izazvao pažnju i interesovanje plenuma, posebno među državnim službenicima.

Iskustvo iz susednih zemalja

Primeri dobre prakse iz zapadne Evrope mogu biti dobra polazna tačka za diskusiju i traženje kreativnih rešenja. Međutim, važno je imati na umu lokalne okolnosti, kulturni i institucionalni kontekst i istorijska zbivanja. Ne manje važno, region Zapadnog Balkana ima intenzivno iskustvo sa manjinskim zajednicama, posebno u poslednjoj deceniji, uz intenzivno finansiranje i praćenje od strane međunarodne zajednice. Zato treba tražiti prakse koje bi mogle inspirisati ili poslužiti kao model rešenja unutar regiona.

G-din Dashmir Osmani iz opštine Gostivar je prikazao nekoliko važnih informacija što se tiče integracije zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. *Romski informativni centar (RIC)*, u saradnji sa Odeljenjem za obrazovanje i kulturu opštine Gostivar, je organizovao nekoliko aktivnosti da se poveća svest o pohađanju škola od strane romske dece. RIC je glavni akter u pružanju podrške romskim roditeljima i deci u pristupu osnovnom i srednjem obrazovanju. Zahvaljujući uspešnoj saradnji između roditelja i direktora škola, preduzete su sledeće mere:

- Veliki broj romskih obrazovnih intervencija, projekata i politika planiranih da povećaju dostupnost romske dece kvalitetnom obrazovanju, je sprovedeno i izvršeno.
- Postoje naponi da se bolje pripremi upis dece u osnovnu školu. Na ovom nivou, usluge predškolskog obrazovanja su usmerene na poboljšanje jezičkih veština, osnovnog znanja iz matematike, socijalnih veština, motivacije za učenje i lične higijene.
- Opština Gostivar je izdvojila posebne linije budžeta za određene intervencije na lokalnom nivou, u cilju podsticanja romske dece na pohađanje škole, kao što su pokrivanje troškova za obdanište, snabdevanje dece knjigama, sveskama, potrebnom opremom, i pružanje podrške drugim sličnim potrebama romskih učenika.
- Saradnja sa Ministarstvom za obrazovanje uspostavljena je sa ciljem da pruži podršku romskim studentima oko stipendija.
- Organizovane su radionice koje imaju za cilj unapređenje i promovisanje učešća roditelja u školskim aktivnostima.
- Organizovani su sastanci, radionice i seminari u cilju povećanja kapaciteta Saveta romskih roditelja.

Zaključne napomene

Stručnjaci i ključni govornici su napomenuli da se preduzmu mere na tri glavna nivoa: lokalnom, državnom i međunarodnom. Obrazovni izazovi zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, uključujući ovde i povratnike, mogu da se uspešno reše samo ako se sa njima suočimo istovremeno na sva tri nivoa. Na lokalnom i državnom nivou, same zajednice, civilno društvo i vlasti moraju da nastave svoje napore da integrišu pripadnike ove tri zajednice i povratnike. Na međunarodnom nivou, prisilna repatrijacija zahteva više opreza, uključujući bolje razumevanje uticaja repatrijacije na povratnike na individualnom i grupnom nivou. Jedan od predloga je da se repatrijacija podstakne, a ne prisiljuje.

U cilju prevazilaženja stereotipa, predrasuda i dosledne marginalizacije zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, generalno dogovoreni zaključak bio je da se njihove kulture moraju učiniti više vidljivim i početi da se smatraju kao resurs. Uvođenje standardizovanog romskog jezika u osnovne škole bi približilo obrazovni proces romskoj deci, predstavljajući kulturu Roma, Aškalija i Egipćana učenicima iz većinske zajednice. Povećanje ponude romskog jezika u školskim programima doprinelo bi podizanju svesti među većinskom zajednicom o manjinskim kulturama, kao sastavni deo kosovskog i evropskog kulturnog nasleđa.

Na mikro-nivou, diskusija se često kretala oko „realnih životnih problema“ povratnika i manjinskih zajednica. Često su se primedbe odnosile na birokratske prepreke prilikom podnošenja zahteva za priznavanje kvalifikacija, imovinskih dokumenata, socijalne pomoći i drugih beneficija. Učesnici su predložili da podrška državnih organa treba da bude brza i debirokratizovana. Isto tako, čini se da su se učesnici složili oko potrebe da se poboljša pristup informacijama i koordinacija između različitih nivoa vlasti i međunarodnih organizacija koje se bave ovim pitanjem.

Teškoće u sektoru zapošljavanja su često eufemizam za ekonomske teškoće pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Diskusija je ukazala na potrebu da se obrazovanje i mogućnosti zapošljavanja tretiraju kao isprepleten izazov. Međutim, ovaj problem se mora uzeti u obzir u odgovarajućem kontekstu, budući da su ekonomske i socijalne teškoće ono kroz šta celo kosovsko društvo prolazi na putu oporavka i većeg prosperiteta.

Predstavnici civilnog društva zajednica prepoznati su kao veoma važni zastupnici u različitim nastojanjima za pružanje podrške zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana. Centri učenja i inicijative posrednika zastupali su kreativne pristupe integraciji tri zajednice, posebno u sektoru obrazovanja. Mnogi smatraju nastavnike podjednako važnim davaocima doprinosa, koji će biti obučeni i uključeni u budućnosti. Strateški i dugoročno orijentisan razvoj profesionalnih kapaciteta u zajednicama je neophodan za sprovođenje predložene politike. Pripadnici samih zajednica i pogotovo profesionalci mogu učiniti mnogo više nego spoljne intervencije.

Što se tiče rodne neravnopravnosti i dvostruke diskriminacije sa kojima se suočavaju devojčice zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, diskusije plenuma su istakle potrebu

za projektom koji bih sprečio oklevanje porodica da dozvole potpuno učešće devojčica i žena u obrazovanju i društvenom životu. Uspešni primeri van-nastavnih aktivnosti koje promovišu učešće devojaka i žena iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana mogu da se koriste kao model za dalje inicijative po tom pitanju.

U celini, visok nivo učešća, uključujući ovde i razne lokalne i međunarodne organizacije, kao i predstavnike vlasti sa centralnog i lokalnog nivoa i društvenih grupa, doprineli su uspehu ove konferencije. Pogotovu je velika želja plenuma da se uključi u diskusiju dala veoma važne povratne informacije timu koji radi na projektu što je ukazalo na to da je projekat dostigao veoma dobar zamah. Sve ovo ne bi bilo moguće bez izuzetne organizacione podrške i izbora govornika od strane organizatora. Konferencija je odrazila pozitivan uticaj i veliku važnost ovog projekta.

Aneks: Dnevni Red Konferencije

Sreda, 2 April 2014

08:45-09:15	Registracija učesnika
PLENARNA SEDNICA Predsedava: Azem Guri, Politički Savetnik (MONT)	
09:15-09:30	Uvodni video
09:30-10:15	Uvodna reč i pozdravni govori: G. Ramë Buja, Ministar Obrazovanja, Nauke i Tehnologije (MONT) G. Bajram Rexhepi, Ministar Unutrašnjih Poslova (MUP) G. Gëzim Kasapolli, Zamenik Ministra za Evropske Integracije (MEI) G. Husnija Bešković, Zamenik Ministra za Zajednice i Povratak (MZP) G. Samuel Žbogar, Šef Kancelarije Evropske Unije na Kosovu/ Specijalni Predstavnik EU G. Tim Cartwright, Šef Kancelarije Saveta Evrope u Prištini G. Sjur Bergan, Direktor Odeljenja za Obrazovanje, Savet Evrope
10:15-11:00	Postavljanje scene: Koji su glavni izazovi sa kojima se suočavaju povratnici i zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u savremenom društvu u celini, i posebno u obrazovanju? - Presentacije i razmena mišljenja G. Calin Rus, Direktor Instituta za interkulturalizam, Temišvar i G. Stephan Mueller, Direktor Programa, Evropski Centar za Prava Roma Predvodi diskusiju, G. Sjur Bergan, Savet Evrope
11:00-11:15	Pauza za kafu
11:00-11:15	Izjava za štampu
SEDNICA 1 Obrazovanje povratnika i zajednica Roma, Aškalija i Egipćana: "Okvir politika i uloga različitih aktera" Predsedava: G. Sjur Bergan, Savet Evrope (SE)	
11:15- 11:20	Umetnički program
11:20- 11:40	Predstavljanje politika Saveta Evrope u oblasti obrazovanja manjina. - Aurora Ailincăi, Savetnik za obrazovne politike Roma, Savet Evrope
11:40-11:55	Kako bih lokalne i regionalne vlasti mogle da odgovore na izazove u obrazovanju manjina i povratnika? - G. Dashmir Osmani, Predstavnik Evropskog Saveza Gradova i Regiona za uključ enje Roma
11:55-12:10	Strategija za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana i njen uticaj na obrazovanje. Planovi posle 2015-te? - Zoga Çeta, Savetnik Ministra za Evropske Integracije
12:10- 12:25	Uloga javnih vlasti u obrazovanju povratnika i manjina: Trenutna situacija na Kosovu. - G. Alush Istogu, Direktor Politika (MONT)

12:25- 12:55	Kako bih civilno društvo moglo da promoviše i pomogne povratnicima i manjinskim zajednicama? <ul style="list-style-type: none"> - G. Valeriu Nicolae, Regionalni Direktor za Zastupanje, World Vision - G. Muhamet Arifi, član platforme NVO koje rade sa zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu
12:55-13:20	Diskusija
13:20-14:30	Ručak
SEDNICA 2 "Obrazovanje povratnika i zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u praksi" Predsedava: Enesa Kadić, Šef Divizije za Zajednice (MONT)	
14:30-14:35	Umetnički program
14:35-15:00	Promocija kulture Roma, Aškalija i Egipćana i Romskog jezika <ul style="list-style-type: none"> - G. Adrian Marsh, Viši Programski Menadžer, Otvoreno Društvo (Open Society) - G. Ljatif Demir, Profesor, Univerzitet u Zagrebu
15:00-15:30	Nastavne metode i sredstva za pedagoško interkulturalno i inkluzivno obrazovanje <ul style="list-style-type: none"> - Dr. Ulrike Wolff-Johtonsohn, Profesor na Pedagoškom Univerzitetu u Frajburgu - G. Calin Rus
15:30-16:30	Projekat kurseva jezika za povratnike: Jezik i dodatna nastava za povratnike preduslov za održivu integraciju. Trenutna situacija i kako ići napred. Okrugli sto sa: <ul style="list-style-type: none"> - G. Fetah Kasumi, Referent za nisko srednje obrazovanje, MONT - Gdja. Flutra Sinani, Viši službenik za obrazovanje i zdravstvo, MUP - Gdja. Aferdita Spahiu, Specijalista za Obrazovanje, UNICEF - Gdja, Sara Bagnato, Službenik za zajednice i politike/Povratak, OEBS Predvodi diskusiju G. Giovanni Mozzarelli, Menadžer Projekta, Savet Evrope
16:30 -17:00	Diskusija i zaključci prvog dana
17:30 -18:00	Umetnički program
18:00 - 20:00	Večera

Četvrtak, 3 April 2014

SEDNICA 3 "Od stvarnosti do politike i mera: paralelne diskusione grupe" Predsedava: Katia Dolgova-Dreyer, Koordinator Projekta (SE)	
09:00-09:10	Otvaranje drugog dana
09:10-10:40	Paralelne sednice
	Paralelna sednica 1: "Koji su kapaciteti centralnih i regionalnih vlasti da bih odgovorili na izazove? " <ul style="list-style-type: none"> - Moderator, G. Calin Rus

	<p>Paralelna sednica 2: "Kakve dodatne usluge mogu da se obezbede da se poveća pristup obrazovanju dece povratnika (uloga centara za učenje i posrednika)"</p> <ul style="list-style-type: none"> - Moderatori: Juliana Oлдashi-Berisha, Viši Službenik Projekta, Savet Evrope
	<p>Paralelna sednica 3: "Uloga kulture i jezika kod daljeg uključivanja povratnika u obrazovni sistem Kosova"</p> <ul style="list-style-type: none"> - Moderatori: Adrian Marsh i Ljatif Demir
10:40-11:00	Pauza za kafu
11:00-11:30	Izveštaj paralelnih sednica
11:30-12:00	Projekcija dokumentarnog filma, G. Sami Mustafa (ekstrakt 15 minuta) i panel diskusija
12:00-12:20	<p>Zaključci od strane Generalnog izvestioca</p> <ul style="list-style-type: none"> - G. Klemen Miklavić, Asistent Istrazivac povezani sa Centrom za Studije Obrazovne Politike, Univerzitet u Ljubljani
12:20-12:30	Zatvaranje Konferencije: Završna reč
12:30- 12:35	Umetnički program
12:35-14:00	Ručak
14.00	Odlazak učesnika